

БЕОГРАД ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА У ДЕЛИМА КЊИЖЕВНИКА

Београд у свом дугом постојању и развоју има мало сличности са другим великим европским градовима: град, због места на ком је, са историјом бурном и променљивом као мало који град на свету, али без очуваних видљивих успомена на дубљу прошлост. Од споменика прошлости стоји у њему, на ставама двеју великих река које га опкољавају са две стране, древна, после нових освајања стално крпљена и појачавана тврђава, и свега неколико случајно заосталих, у турском стилу трошних старинских зграда са почетка XIX века. Стоје ту, под заштитом завода за чување старина, да сликовито служе разумевању развоја вароши откако је она главно седиште Србије а после и Југославије. Али би археолози, у трагању за старим гробницама и ћуповима, или радници кад копају темеље за нове високе куће, наилазили на наслаге, на предмете и трагове разноврсних старина.

Јер Београд се из основа мењао често. У римско доба био је војничко средиште са јаким одредима војске; доцније се у њему намештале и смењивале посаде и насеља различитих народа после њихових освајачких похода, па византиске, бугарске, мађарске војске и њихова власт. У првој половини XV века он је уступљен српском деспоту од угарског краља, престони и живи трговачки град српске деспотовине. У XVI и XVII веку, када је турска империја помакла своје границе далеко на север, иза Пеште, Београд је велики и прометан турски град, са трговцима Дубровчанима и Јеврејима. У првој половини XVIII века за двадесет година као окупатори север-

не Србије, Аустријанци су рушили турске кућерке и назидали нове, чврсте, повелике зграде, и установљавали у њему поредак, безобзирнији и од турског, војнички и експлоататорски, са насртљивим језуитима. Вративши се, 1738, Турци су рушили аустријске касарне, и од њихових опека и са ташмајданским камењем дизали опет за себе, по свом адету и укусу, своје домове: усред баште око које висок зид чува харем, забраћене њихове хануме од погледа и фаталистичко ленствовање азијата; обновили и назидали нове џамије да метанишу, и јегленишу, и господују. А када је осветник рајетин, усред мразне зиме 1806, у ослободилачком полету, готово без оружја, освојио тврди град, Турци су бежали низ Дунав, а у делимично опустели Београд насељавали се сељаци револуционари. Трагичне 1813 враћали су се Турци у Београд, али сад се смештали без старе сигурности и поверења у своју силу. После две године надомак града дошао је наново побуњени српски сељак; отад је Београд главни српски град. Још читаву половину столећа Срби у Београду су поред Турака; турски његов део поступно је нестајао, српски га опкољавао, теснио и најзад сабио у тврђаву. Како се млада држава сређивала и учвршћивала, нестајале су једна за другом многобројне џамије Турци су се селили на југ, у пашалук у којима се још могло да живи прекрштених ногу и од туђе муке. У старој београдској тврђави све до 1867 остао је само турски паша са нешто војске и са топовима упереним на варош, — анахронични претставник прохујалог турског феудализма.

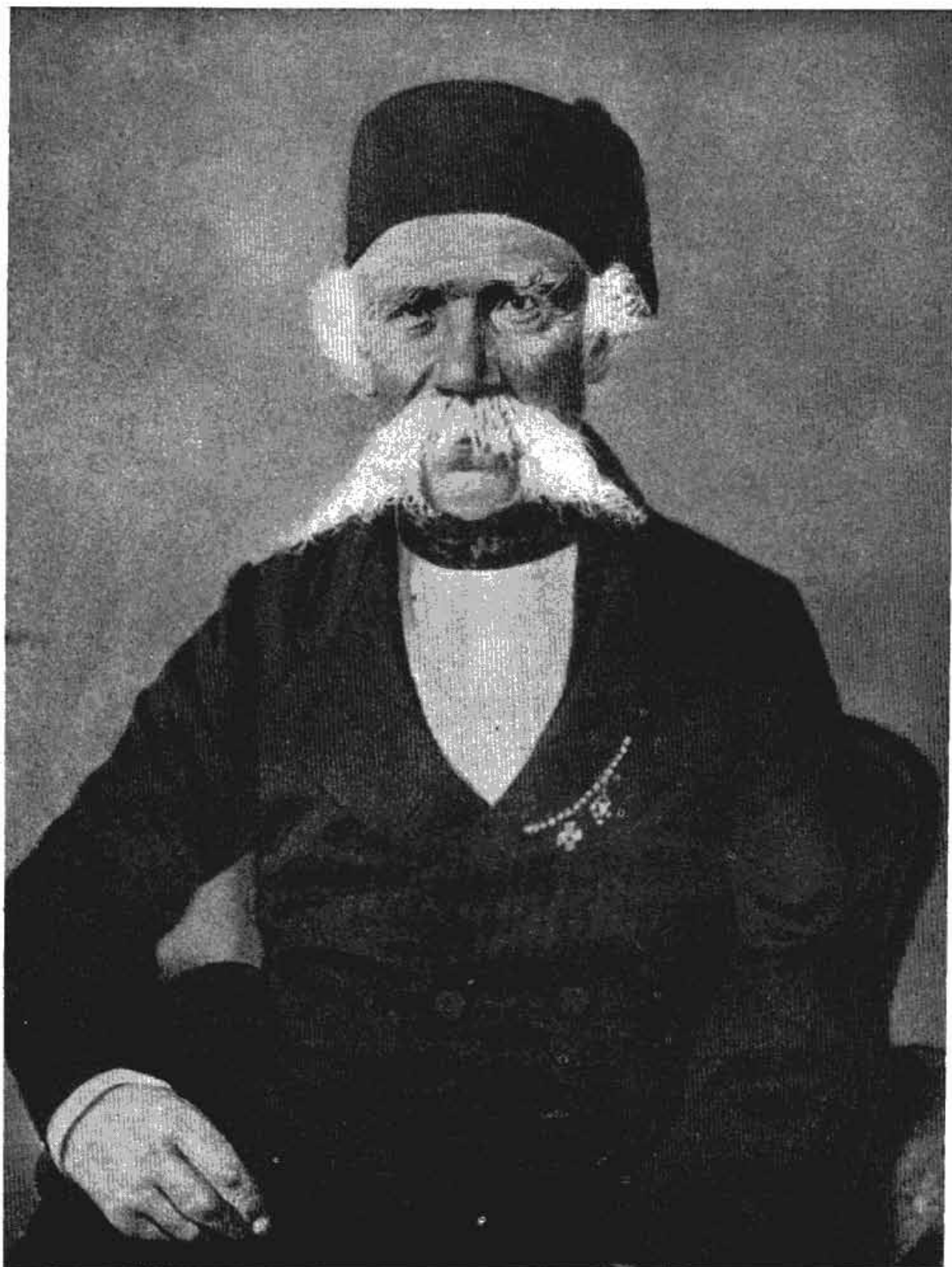
У малој српској држави, од револуција које су јој на почетку XIX века обезбедиле слободан развој, током тога века, заосталој економски и политички, ни њен главни град није могао брзо да расте. Он се, запречен двома великим рекама, пун један век лагано шири ка југу, растући везивањем са оближњим селима и насељима изван шанца и палисада који су дуго стајали као ивице вароши. Задуго није могао да постане велики град, са високим зградама и густим саобраћајем. Малим средствима ситне буржоазије зидане су мале куће, намењиване само једној породици, удобне и трошне, са широким баштама. Пространи, и на спратове домови, подигну се с времена на време, да задовоље жељу за господством неког обогашеног газде, или његовог погоспођеног наследника, или као један вид богаћења „киријама”.

Тек после Првог светског рата Београд журно расте у висину и даље се растура у ширину, стихиски, без строгог и уређеног плана. Није више град на граници, из кога се гледа у другу државу; у сложеној држави он је престоница у којој сада послује све крупнији капитал и увлаче се дубље пипци прождрљивих туђинских банака. Од стварања Југославије, 1918, и њен главни град, Београд је велико политичко административно, трговачко, пословно средиште земље, зато се нагло подиже, постаје град у европском стилу. За време Другог светског рата, умирен силом и насиљем завојевача, Београд је ипак значајно попримте противречних тежњи и акција. Још једном сурово га руше обесна бомбардовања на почетку, и безобзирна при крају окупације. Октобра 1944, у великом заносу дочека Београд револуционаре и победнике, да поново постане средишни град Југославије, обновљене, социјалистичке; почиње да се обнавља, подиже, уређује у новом поретку, са друкчијим но раније смеровима, расположењем и полетом.

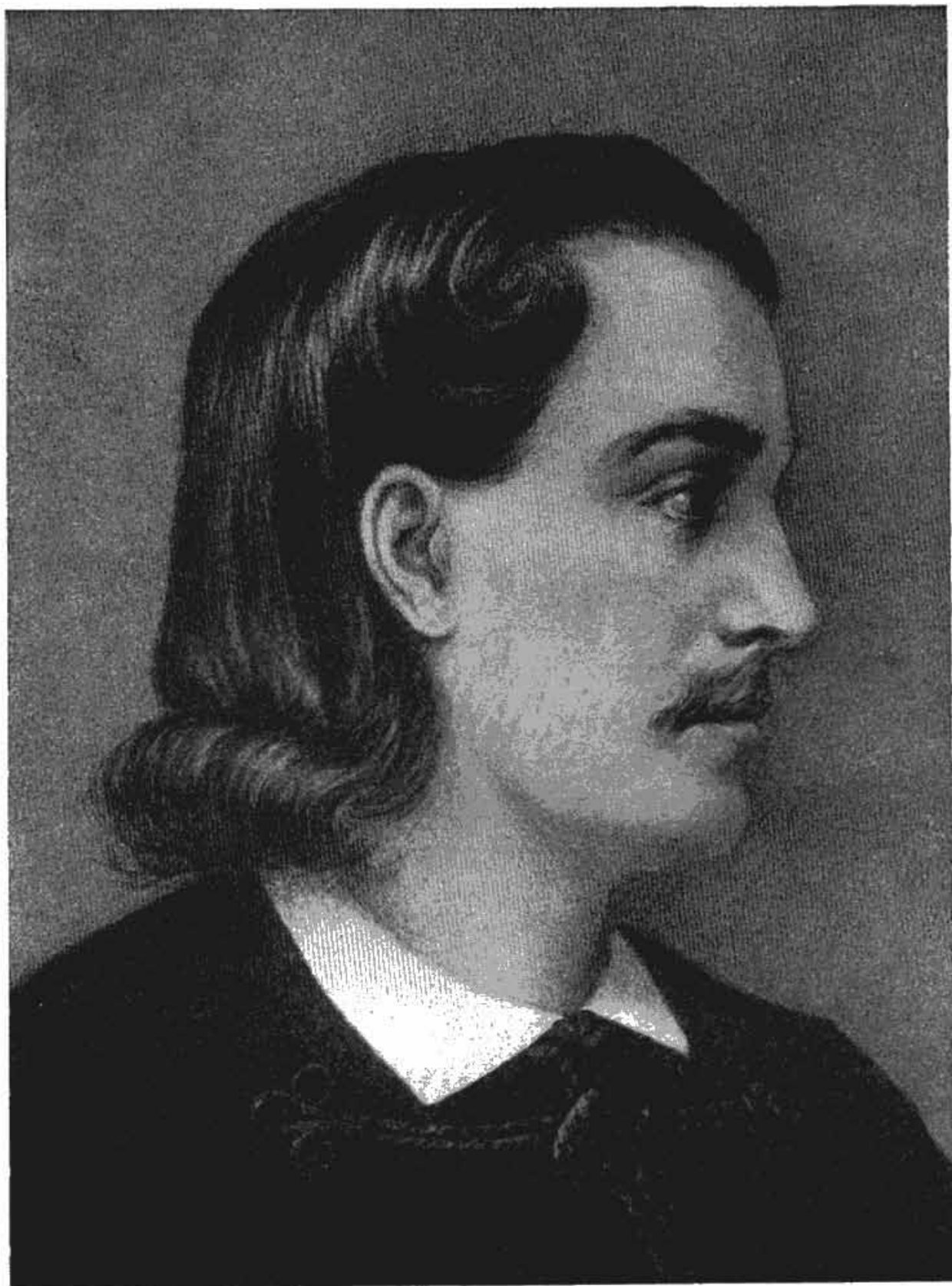
Све до деветнаестог века у честим променама господара и насељеника Београд је остајао без дуготрајније устаљених и продужаваних облика живљења, зато без дужих традиција и хронича-

ра. За тај Београд до деветнаестог века није досад ни било могућно израдити његову континуирану и пуну праву историју. Података и забележака о њему до деветнаестог века на нашем језику је мало, и ако их има она чаме по архивама, и само с времена на време бивају пронађени и објављивани. Белешке путника иностранца су ретке. Дубровачки архив сачувао је пуно разноврсних података о београдским трговцима и о трговању у Средњем веку, а нарочито турски, а и немачки архиви даће их још врло много. Када се све то обелодани и проучи, историчари ће моћи да прате кретања становника, донекле друштвени развој, затим битке које су се око Београда водиле и оружје којим су га освајали. То ће бити само линеарно приказивање; међутим о интимном животу Београђана, о људима, њиховим осећањима и мишљењима у различитим временима нагађаћемо понешто из понеких чињеница, — јер из тих времена нема ни уметничких дела која би нам могла својим сликама и тумачењима да прикажу човека и људске односе, суштину ондашње стварности.

Од почетка XIX века, откад је Београд постао српски град, можемо прегледније да пратимо и његов развитак, његово рашћење, и општа и појединачна кретања у њему, да познајемо сналажења његових житеља. Од тога времена има доста докумената, — забележака, писама, мемоара, судских и свакојаких административних аката, објављених и проучених, и још необјављених и непроучених; имамо доцније, од четврте деценије века, новина и часописа, који нас обавештавају о унутрашњем животу, о напретку Београда. Та грађа корисно служи историчарима за проучавања и закључке, за повезивање чињеница и објашњења законитости друштвених кретања. Суштину, пак свих тих кретања, човека, и онај стил живота појединих нараштаја, врло сложен, који се губи у упрошћености историских уопштавања које не могу да воде бригу о појединачном, тражимо и нашли бисмо у делима књижевника, у којима се издвајају управо појединци и посебне појаве. Ту би се показале љубави и не-

Сл. 1 — Вук Стеф. Караџић (1787—1864)

Сл. 2 — Бранко Радичевић (1824—1853)

споразуми, уочавали сукоби и друштвене супротности, и у том приказивању сликовито би били приказани нараштаји који су се за један век смењивали у Београду, — том анализом људи у акцији. Међутим наша књижевност све до краја века има мало таквих дела из којих можемо да осетимо атмосферу Београда у извесном времену, да непосредније схватамо његове нагле промене, постојање које се тумачи традицијама и принављањима. Није било оних уметника — хроничара какве су имали велики европски градови; као што их је, на пример, имао Париз, чији живот у разним видовима можемо да пратимо кроз крупна књижевна дела, почев од Балзака, па до данашњих писаца, а помоћу њих да га присно упознамо.

Узроци овом недостатку у уметничким делима ликовним и литерарним о Београду су разноврсни и биће разумљиви у једном прегледу брзог и искиданог његовог развитка.

Од 1806 године, када су Београд јуришем освојили побуњени на зулуме јаничара српски сељаци, од којих су још многи пуштали перчине, па до средине века када су се синови и унуци тих сељака враћали из европских школа са дипломама, докторатима и са цилиндром на глави, он је прошао кроз неколико етапа. За целу ту прву половину века остало је довољно сведочанстава о Београду — о његовом рашћењу, о становништву, о догађајима, о односима. Из писама, мемоара, из забележених сећања, из аката може се набрати доста грађе да се из ње добије слика о њему. Међутим, књижевних дела из тога времена о Београду врло је мало, али и она јасно осветљавају својим описом његов лик.

Београд на уласку у деветнаести век осветљавају *Мемоари* Проте Матеје Ненадовића, *Буна на дахије* Филипа Вишњића, Србијанка Симе Милутиновића. У то време он је главни град Београдског пашалука, перифериска значајна тачка, на граници према Аустрији, гломазне и растројене турске империје, једно од средишта њеног расклиманог феудализма, далеко од средишта империје, од непосредног утицаја Порте; у

њему зато могу слободније да вршљају авантуристи. У старој тврђави је паша са војском. Уз град, одвојена од њега њивама и гробљима је варош Београд — повећа источњачка касаба са кривудаом, местимично покривеном чаршијом турском, цинцарском, грчком, српском, јеврејском, опкољена и затворена шанцем који је ишао од Саве ка Дунаву, са тврдим капијама кроз које се улази у варош. За Србе, рају, тај Београд је симболични претставник туђинске власти и силе; одатле се намеће порез народу; одатле прете топови и разуларена турска војска; ту се окупљају царски одметници; ту се набијају на колац непослушни и бунтовници или, просто, они који сметају, или се замишља да би могли сметати. Пет дана по Божићу 1800 године млади прота Матеја Ненадовић дошао је пред Београд на Савску капију, где се са ваљевском српском војском његов отац Алекса спремао да на пашин позив истера видинске Турке бунтовнике. „Ту сам, прича он у *Мемоарима*, видео преко стотине глава видинских Турака, које су отсечене и пред везировим конаком стајале; и то је први пут што сам мртву осечену главу видео”.¹ Ускоро, 1801, у граду су четири бесне дахије Аганлија, Кучук Алија, Мула Јусуф и Фочић Мехмед-ага удавиле Мустаф-пашу, који је умео пријатељски и мудро да преговара са српским кнезовима, па затим до 1804, као одметници од царске власти, они су ударили глобу на народ, док није и њихове отсечене главе једнога дана у град донео војвода Миленко Стојковић, да се на дугачким моткама уздигну као опомена.

У тим првим годинама деветнаестог века, до 1804, Београд у свести Срба постоји као стециште зла, туђински, непријатељски, одвојен од покрајине којом се из њега управља. Ка таквом Београду кренуће и буне, спонтано најпре, затим организовано, са различитих страна, од Ваљева и Подриња, из Шумадије, од Пожаревца, да се слију у праву револуцију, из које ће се родити држава Србија. Зато у делима писаца,

¹ Прота Матеја Ненадовић, *Мемоари*, 9 књ. СКЗ, Београд 1893, 51.

који су и сами најнепосреднији и истакнути учесници у Револуцији, нема мирних описа нашега града; њих не занима оно што се дешава у вароши. Кад казују о Београду код њих се види само тај однос Срба према њему, планови које у граду праве насилници да би се одржали, и акције које спремају народни вођи да би умилостивили или уклонили насилнике. То најзбудљивије и језгровито изражава *Буна на дахије* Вишњића у већању четворице дахија у кули Небојши. У *Србијанки* Симе Милутиновића у којој се често помињу Врачар, Карабурма, Топчидер, та места су само положаји на којима се окупљају побуњени сељаци и са мржњом гледају на град, или се ту воде битке са Турцима. Мемоари проте Матеје Ненадовића садрже низ приказа — сусрета Срба и Турака у Београду и око њега, који су пластичношћу животних појединости једноставношћу и пуноћом причања, једри уметнички прикази драматичних супротности и сукоба.

Буна на дахије, која је и сама испочетка тежила да се локализује и стиша, није се заустављала, потстицана тежњама кнезова да самостално господаре, трговцима да слободно и више и лакше тргују, сељачких маса да не плаћају порезе и дације. У зиму 1806 године освојили су револуционари и Београд. Дахије су раније поубијане, феудалци и многи трговци су се разбегли, и по напуштеним опљачканим турским кућама разбашкарише се дошљаци са свих страна. До 1813 године у Београду кнезови покушавају да уреде државу, оснивају Правитељствујушчи совјет, отимају се о власт; вршљају сплетке руских и аустријских агената. Београд тада није више жива трговачка варош; и преостали стари трговци и нови који долазе не осећају се сигурним у непризнатој, економски потпуно заосталој, сиромашној државици која још непрестано ратује. Не успевају ни покушају Доситеја Обрадовића и Ивана Југовића да поставе чвршће темеље „просвешченија”.

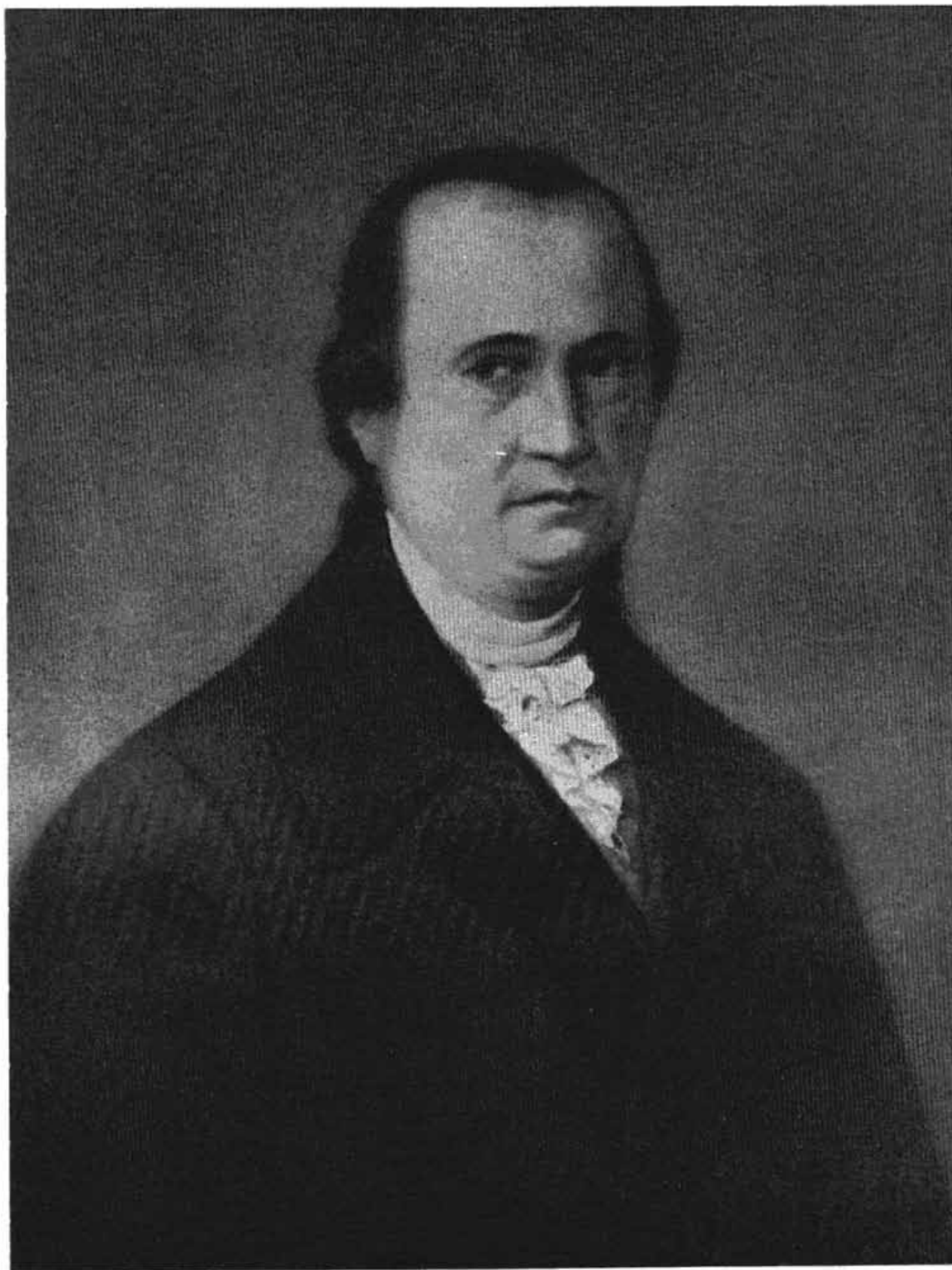
Из тих година нема књижевних дела која би нам оставила слике да из њих бар наслућујемо какав је изгледао Београд, а ни доцније нико се није решио

да на основу причања и докумената уђе у оно што се и како се тада дешавало у Београду. Било је у то време у њему људи кадрих да уоче и да кажу: Доситеј Обрадовић, прота Матеја Ненадовић, Сима Милутиновић, Иван Југовић, Стефан Живковић, Вук Караџић. Стари Доситеј није ни помишљао да продужи аутобиографију; једино из неколико његових писама можемо да осетимо понешто од живота тадашњег Београда.² Прота Матеја у *Мемоарима* подробније казује углавном о догађајима до 1805. Сима Милутиновић има у *Србијанци* неколико писама, занимљивих по темама, о неким установама и људима београдским из тога доба, и о прогањањима устаничких вођа, али врло мутних и чудних. Једина кратка песма о песниковом сусрету са лепотицом Туркињом има нечега конкретног, мада недореченог. Вук Караџић, тада ђак и писар у Београду, у својим историским списима, у расправи о Правитељствујушчем совјету и у биографијама истакнутих људи, покаткад да и какав живописнији податак о односима и наравима у Београду тих дана.

Нова инвазија турских војски 1813 слисти тековине Устанка. Паша је поново засео у београдском граду, и Турци су се враћали у умирену земљу. Врло брзо, 1815, године нови Устанак завршио се споразумом о некој врсти аутономије. Београдски пашалук остао је у оквиру турске империје, само отсад турски феудализам није исцрпљивао сељаке, пуштајући кнезове да се сами носе са њима. Кнез Милош лукаво и мудро искоришћује ту још лабаву аутономију, ратове које води пространа уморна турска империја, и алапљивост и подмитљивост паша.

Тек отада Београд полако и постепено постаје српски град. Године 1813, истина, вратили су се на стара огњишта понеки турски трговци, који остају и после 1815 године, јер тада није био прешао у руке устаника. Релативни мир привлачио је нове трговце и занатлије

² Доситеј Обрадовић, *Домаћа писма*, 51 књ. СКЗ, Београд 1899, нарочито писма под L, LII, LVI, LVIII, LIX, LXI, LXVII, LXXVII.

Сл. 3 — Доситеј Обрадовић (1740—1811)

у то најзначајније трговачко средиште пашалука. До 1830 године док није дошла султановим хатишерифом утврђена аутономија Срба, полако се уређује и шири и српска власт у њему; у варош се усељавају са југа сељаци, а из Аустрије школовани, најчешће недошколовани, Срби да се прихватају чиновничких положаја, „у земљи млеком и медом напуњеној” како вели Јоаким Вујић када је 16 јула 1826 из Земуна прешао у „премилу и предругу нашу Србију”. Већ отада почиње да се врши пречишћавање и асимилација београдског становништва. Београдска варош је у то време блатњава и растурена турска касаба, са ниским кућама шиндром покривеним, неприкупљеним у правилне улице. Дивећи се његовом положају Јоаким Вујић каже да... „садашњем жалосном његовом положенију гледајући га, воистину исти наш Београд јест плача достојан. Јербо само до горњег града доћи, има се посла што ћуприје и путови јесу скоро сви порушени, да једва може се ићи”.³ А у горњем граду једино је пристојна зграда у којој станује везир, „а друго свуда, куда год човек око баци, све порушенија над порушенијама види, како што су штале везирове, домови његови служитеља и друга порушена зданија”.⁴ Турци чак ни џамије не обнављају, и пуштају да се нека поруши. Очигледно, све наговештава да им је борављење привремено.

Београд је и тада још опкољен широким ровом пуним стражара и топова, са пролазом кроз четири утврђене капије. Изван рова су одмах поред њега ритови са трском. Унутра је варош са чаршијом у којој се живо тргује. Радо знали путници и писци успомена оставили су занимљиве описе и понеку живописну слику спољашњег изгледа шароликог насеља у коме се сусрећу и супротстављају источњачко и западњачко. Ту се тискају најразноврснији изразити ликови: Турци трговци са белим чалмама, жута лица, презриви и равнодушни; Грци и Цинцари, са црвеним

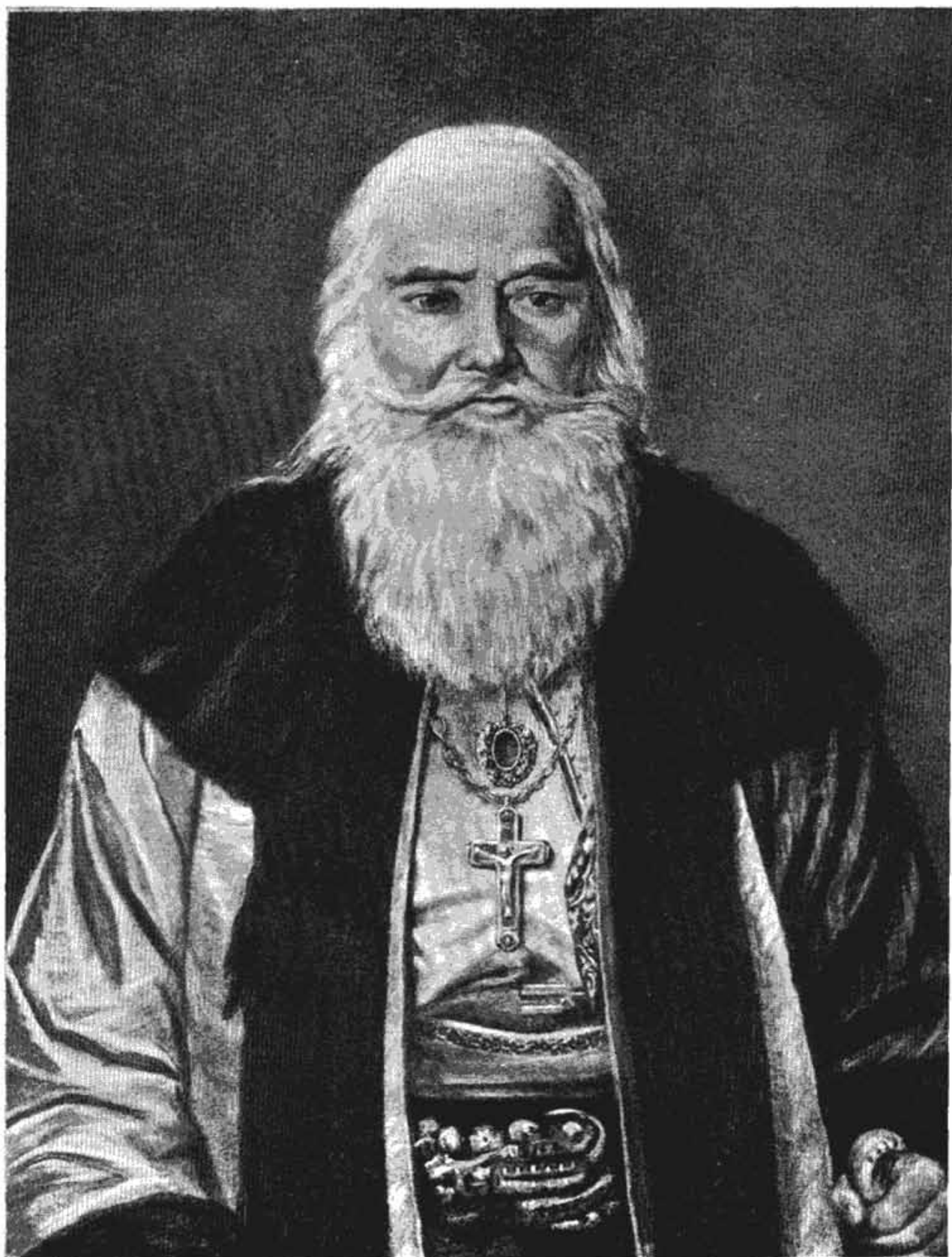
капицама, хитри и ужурбани; Срби трговци који оног што им сврати прво сматрају гостом па онда купцем, — како све то уочава путник официр и књижевник Немац Ото Пирх, пишући 1829 о Београду. Из његове књиге *Путовање по Србији*,⁵ из Јоакима Вујића *Путешествија по Србији* (1826) из дела Срете Ј. Поповића *Путовање по новој Србији* (1879), у одломцима у којима причају о Београду до 1830, као и из неких писама из Вукове преписке, види се Београд. Турци у њему, још обесни и са осећањем да су они господари, али сада без поверења у дуготрајност своје власти, чувају своје традиције и навике, спремни да се селе, јер неће да их мењају, и тешко носе наметљиве досељенике; ипак још са неком надом док су им у граду њихов паша и њихови топови. Грци и Цинцари освајају чаршију, — прва буржоазија новог Београда, скромна и умешна, у то доба када се штедњом, узајамним помагањем и ситном подвалом могао да накупи повећи капитал. И они негују своје традиције, и хтели би да задрже грчки језик, поносни на славну грчку прошлост. Уз њих, још вештији у трговању Јевреји, у свом затвореном кругу на Дорћолу чувају старе обичаје и шпањолски дијалект. Срби се слежу у Београд са свих страна из села, надничари, занатлије и трговчићи још невични конкуренцији, али временом све снажљивији. Ипак, они се осећају домаћинима ту, откако имају своје претставнике и свој Магистрат, јер се и Турци који држе власт, и Грци и Цинцари и Јевреји који држе трговину и новац, затварају у своје традиције, окренути прошлости, док се они лако прилагођавају, примају нове навике, мењају ношњу, окрећу се будућности.

Слику Београда из двадесетих година деветнаестог века можемо донекле добити благодарећи оној неколицини писаца који су га описивали, уневши у своја причања и понеки свој доживљај, са приказом нечега карактеристичног код људи са којима се сусрећу. Ото

³ Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији*, 66 књ. СКЗ, Београд 1901, 29.

⁴ *Ibid.*, 30.

⁵ Ото Дубислав плем. Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1929.

Сл. 4 — Прота Матија Ненадовић (1777—1854)

Сл. 5 — Јоаким Вујић (1772—1847)

Пирх, интеллигентан посматрач, благонаклон и добронамеран, без ироније за свет друкчији од његовог, испричао је пуно prizora из Србије у којој га пријатељски дочекују. Један од таквих prizora, који су уметнички живописношћу слика, јесте и његов улаз у кућу београдског трговца Србина, и дочек који се ту приреди госту.⁶ И Јоаким Вујић је сликовито и наивно ређајући своја запажања у шетњи кроз Београд, дао и драгоцене податке у причању своје посете турској школи, или у опису свадбе у једној београдској трговачкој кући. Међутим ни ту занимљиву средину из тих дана, сву у превирањима и у припремању нових облика, нико од савременика није уметнички изразио. Србија тада нема, није могла да их има, књижевника, ни књижевног језика, ни публике која би читала: земља у којој свуда треба почињати. У њој је свега неколико писмених а са просвећивањем тешко иде. Вук Караџић је узалуд, 1822, предлагао да се почне са оснивањем школа, и Димитрије Давидовић убеђивао да се само просветом српски народ може „опростити турских обичаја и приближити европејским”. Неписмени кнез Милош, који је прибирао све државне приходе и њима располагао, није много хајао о просвети и школама; имао је исувише других брига, и поред себе саветнике као што је Милисав Јаповач који је, како Вук тврди, предлагао, 1825, да се „побију сви који знају читати и писати”. Та средина није могла дати писце из чијих би дела могли разумевати њену суштину. Али ни доцније књижевници не потрудише се да се пренесу у то доба и да у замишљеним сликама, на основу сећања и причања очева и старих, прикажу ту етапу у развоју Београда. Једини роман београдског живота ових година је *Хаџи-Душа* Драгутина Илића. У њему је он упрошћено, подређујући анегдоти, дао карикатуру београдске цинцарске чаршије.

Очекивани годинама хатишериф — султаново признање српске аутономије и учвршћивање кнеза Милоша — стигао

је 1830, под притиском Руса. Отад се убрзава, са развојем државе, и напредак Београда. Изгубивши поседе, и наде да их могу вратити, не мирећи се са новим поретком, Турци се тихо селе; Београд почиње да постаје потпуно српска варош. За двадесет година, до средине века, нарочито откад је и престоница од 1841 године, он расте и сређује се као значајно средиште најпре лагано, под утицајем предрасуда и традиција, па све убрзаније. Године 1831 полиција још мора силом да гони родитеље да пуштају синове у основану „Велику школу”. Вук, децембра 1830, скептички пише из Београда Копитару да „док прва гимназија постане у Србији, доста ће мутне воде Дунавом протећи”. Али земљу ваља „опростити турских обичаја”, уређивати да уђе у Европу. У Србију, највише у Београд, прелазе „учени” Војвођани Срби, међу којима има врло озбиљних, радних, предузимљивих. Није много воде протекло Дунавом, и у Србији за неколико година оснивају се четири гимназије; једна и у Београду 1839, а од 1841 и „Лицеј”. Године 1842 у Београду толико је већ учених људи да су могли основати и скромну једну Академију наука — Друштво српске словесности. Четрдесетих година оснивају се и друге установе по узору европском — штампарија, музеј, читаоница, позориште, истина аматерско, али истрајно... Са универзитета великих европских градова враћају се први нараштаји, „отачаствене интелигенције”. Зачињу се борбе око устава, побуне против кнеза Милоша, династичке промене и свађе, незадовољства бирократијом коју установљавају „Пречани”. Буржоазија пушта корене и намешта се, скромна у овим почецима, јер у Србији она није сменила дотле владајућу класу, али свесна својих интереса и са прохтевима који расту са њеним наситно богаћењем. Пред средину деветнаестог века Београд је поприште многих супротности. Брзе промене у новим облицима и због наглог напретка подвајају нараштаје и појединце; супротности доводе до оштрих сукоба и разрачунавања. Београд по свом положају, постао је већ тада значајан политички центар, — цен-

⁶ Јоаким Вујић, *op. cit.*, 33—40.

тар укрштања различитих интереса европских „великих сила“, центар ка коме се управљају тежње за ослобођењем Срба изван Србије, центар тада једине национално слободне — мада не потпуно — државе на Балкану, поред још мање Црне Горе. Године 1848 мала Србија има позамашну улогу у националним и револуционарним покретима по Аустрији. Преко Београда одлазе добровољци из Србије у помоћ Србима из Војводине, са којима Мађари нису успели да начине споразум, те су зато служили Аустрији верујући да се боре за своју аутономију. У Београд се стичу бегунци и емигранти.

За две деценије Београд се врло много променио. Спољни његов изглед није могао осетно да се промени; није остајало много средстава за зидање. Променили су се властодршци, и са новим уређењем јављали се стално нови друштвени облици, и нове потребе. Ту убрзану еволуцију Београда познајемо и у појединостима из сачуваних докумената, забележених успомена, аутобиографија, мемоара, из података по новинама и часописима тога времена. Историчари су се служили њима; данас ми знамо ли није ондашњих кретања, — разнолике супротности, сукобе, померања, резултате, — цео развитак нове мале државе и њенога главног града.

У овој етапи јављају се први пут и књижевна дела са темом о Београду; разумљиво да их је мало. Пред средину века два српска велика књижевника, Јован Поповић Стерија и Бранко Радичевић, изразили су своје утиске о Београду, литерарним сликама и призорима у којима су казали и свој суд.

Јован Поповић Стерија развијао је врло живу делатност у Београду од 1842 до 1848 године, стекавши заслуге за подизање неких установа и за организацију школства. Велики комедиограф, који оснива и позориште у Београду, написао је и две комедије са темама из Београда. У комедији *Београд некад и сад* поставио је претставнике три нараштаја једне породице, да у том сусрету прикаже брзо нестајање традиција и навика, и неспоразуме који из тога неминовно излазе. Бранко Радичевић у

сатиричној поеми *Пут* (1847) описује Београд у великом одељку од преко три стотине стихова. И он упоређује нови Београд са старим. Само, док Стерија нараштаје супротставља да би извукао комичне призоре просто смеха ради, темпераментни лиричар Радичевић је једак, озлојеђен оним што види. Стерија ређа слике, не тражећи узроке неспоразумима и не страхујући за последице, Радичевић, романтичар, гост на неколико дана у Београду, разочаран је њиме. Није прошло ни двадесет година откако је Ото Пирх у Србији срео само једног човека у европском оделу — лекара кнез Милошевог, а сад их је пуно у Београду. Радичевић сматра да је кобан тај утицај европске цивилизације. Она се ту шири под утицајем Срба пречана који уносе „отров лажног просвешченија“ — „магарци који у Београд довлаче штифле и штифлетне“, бечке шешире и фракове, панталоне и „круте кроглове“, „рукољубе“, „курације“, и „шпацире“, а млади Срби, „ко без главе трче“, па срчу тај отров и наслађују се. Песник се забринут пита шта ће овај млади нараштај који напушта добре традиције јуначких предака урадити када дође до „љута ограшја“; и псује и куне зато „црни Београд, доба клето, Бог нам те не дао, ој Србине куд си забасо“.⁷

Оваква два сведочанства су драгоцене, и као јасне слике, и као подаци о утисцима који је Београд чинио на посматраче. Нажалост, Стерија, миран, објективан посматрач, интеллигентан и критичан, није оставио више снимака из Београда. Једино још у малој комедији *Судбина једног разума* искарикирао је до апсурда лик једног од оних београдских младића, школованих негде у иностранству, кога је искривило лажно „просвешченије“. У његовим *Родољупцима* само последњи призори, у суштини трагични, дешавају се у Београду, приказавши га ту само као стедиште похлепних емиграната.

Доцније наши књижевници нису се забавили Београдом из те етапе његова развоја, занимљиве по крупним и брзим

⁷ Бранко Радичевић, *Песме*, Београд 1924.

Сл. 6 — Јован Ст. Поповић (1806—1856)

Сл. 7 — Милорад П. Шапчанин (1847—1895)

променама и изразитим супротностима. Једини је Милорад Поповић—Шапчанин у неким својим приповеткама наснимао неколико типичних ликова првих београдских бирократа, а у роману *Сањалу* први прави београдски роман. У другом делу овога романа има неколико успело реалистички ухваћених београдских типова из доба пред 1848 — професора занесењака, идеалисте, „Славјанина”, неколицине различито оријентисаних београдских лицејаца, старог београдског занатлију — њихове домове и живљење у њима. Ту је први пут у нашој књижевности дат однос „дошљака”, младића који из тихих варошица или села, из њихова мира и патријархалности дођу у велики град који их збуњује и гута.

Такав је за главног јунака овога симпатичног романа био и Београд који тада једва да је имао тридесетак хиљада становника.

Тако Београд из прве половине деветнаестог века оста недовољно осветљен уметничким и литерарним делима. До средине века први нараштаји скоро ослобођеног града поставили су само темеље на којима ће се он и даље развијати и својим циновским развитком инспирисати будуће књижевнике и уметнике.

Све илустрације у овом чланку репродуковане су из књиге Андре Гавриловића, *Знаменити Срби*.

BELGRADE VU PAR LES ÉCRIVAINS DE LA PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE

B. MILJKOVIĆ

Belgrade, tout en étant une très vieille ville à l'histoire orageuse et pleine d'événements, n'a presque pas de vestiges visibles de son passé. Seules la forteresse et quelques vieilles maisons du début du XIXe siècle témoignent de son passé, ainsi que des objets et traces d'un passé lointain, caché dans son sol.

La ville changeait souvent radicalement sa physionomie en changeant de maître. Il y a peu de renseignements et de documents publiés sur ces changements, sur la population qui l'habitait et sur son évolution jusqu'au début du XIXe siècle. Ce n'est qu'avec l'apparition des documents divers provenant des archives du pays ou des archives hongroises, turques et surtout de celles de Dubrovnik, que les historiens ont pu reconstruire l'histoire de Belgrade, les batailles qu'elle a connues et, en partie, l'évolution de sa société. Mais quant à la vie intime des Belgradois, quant à leurs opinions et leurs sentiments aux diverses époques, les historiens ne pourront que les supposer en se basant sur ces documents — car il n'y a point d'œu-

vres d'art qui donneraient l'image et l'explication de l'homme, des rapports humains, de ce qui fait l'essentiel de la vie réelle d'une ville.

Ce n'est qu'en 1806, époque où Belgrade devient le centre de la Serbie insurgée, que nous pouvons avec plus de clarté entrevoir son développement, sa croissance, les mouvements généraux qui l'animaient et la vie de ses habitants. Mais la manière de vivre de certaines générations, très compliquée, qui se perd dans les simplifications des généralisations historiques, et que nous aurions pu trouver dans les œuvres littéraires, dans leur analyse des hommes en action, nous ne pouvons la trouver car avant la fin du XIXe siècle très peu d'écrivains-chroniqueurs ont parlé de la vie de Belgrade.

Les raisons de cette omission des œuvres d'art sur Belgrade sont diverses et elles peuvent être expliquées par un aperçu de son développement accéléré et inégal.

Belgrade au début du XXe siècle, celui de l'époque de la Première Insurrection (1804—1813) est éclairé par les «Mémoires»

de Mathias Nenadović, par la «Révolte contre les Dahis» de Filip Višnjić et par «Srbianka» de Sima Milutinović. Les Mémoires de Nenadović et l'épopée de Višnjić décrivent de nombreuses scènes — rencontres des Serbes avec les Turcs à Belgrade et dans ses environs. Ces descriptions sont, par leur simplicité et leur richesse de détails, les seules expressions réellement artistiques de ces conflits dramatiques, et «Srbianka» complète, par ses allégories souvent incompréhensibles et ses descriptions embrouillées, le tableau des événements et des rapports à Belgrade de cette époque. Vuk Karadžić, cette figure célèbre de l'époque, donne parfois, dans ses discussions et dans ses biographies des personnalités serbes quelques détails pittoresques sur la vie et les mœurs de Belgrade.

A partir de 1815 Belgrade devient peu à peu une ville serbe. Jusqu'en 1830, année où le sultan par son hattî-chérif garantit l'autonomie de la Serbie, Belgrade se développe doucement et devient peu à peu une ville serbe où les premiers bourgeois serbes plantent leurs racines. Des souvenirs et des descriptions de quelques voyageurs et écrivains curieux donnent parfois une image ou un détail pittoresque de cette agglomération aux multiples visages, de ce carrefour des influences orientales et occidentales. Parmi ces écrits il faut mentionner surtout: Joakim Vujić, «Voyages en Serbie» (1826), puis «Voyage en Serbie» (1829) de l'Allemand Otto Pirch, les souvenirs de Sreta L. Popović dans son œuvre «Voyage en Nouvelle Serbie» (1879). Il n'y a pas de romans ou de récits de cette époque. Le seul roman sur Belgrade de cette époque est celui de Dragutin Ilić «Hadži-Dima», où l'écrivain donne, en la simplifiant pour les besoins de l'anecdote, une caricature du quartier «cincar» (vieux grec) de Belgrade.

A partir de 1830 — date de l'autonomie — jusqu'en 1850, et particulièrement depuis 1841, année où elle devient la capitale, la ville de Belgrade s'étend et s'organise en tant que centre de la petite Serbie, libre du point de vue national. La bourgeoisie s'y est déjà enracinée, modeste à ses débuts, mais consciente de ses intérêts et avec des appétits croissants. Vers les années 1850 Belgrade

est la scène de différentes contradictions. Son évolution rapide au cours de ces dernières vingt années (1830—1850) nous est révélée par de nombreux documents, souvenirs et autobiographies, par des nouvelles, des journaux et des revues de cette époque. A ce moment-là apparaissent pour la première fois des œuvres littéraires sur Belgrade; évidemment elles ne sont pas encore nombreuses à cette époque où la langue littéraire n'était pas encore formée. Les œuvres les plus importantes sont celles de Jovan St. Popović. Sa comédie «Belgrade jadis et aujourd'hui» oppose les représentants des trois générations d'une famille Belgradoise et ce conflit éclaire la disparition rapide des traditions et les malentendus qui en sont la conséquence inévitable. La petite comédie «Le Sort d'une raison» donne la caricature d'un jeune homme de Belgrade, ayant fait ses études à l'étranger. Branko Radičević, le plus grand poète lyrique de l'époque, dit, dans une partie assez longue de son poème satirique «Le voyage» (1847), toute la déception qu'il a éprouvée au contact de Belgrade, de ses gens et de ses changements. Parmi les écrivains venus un peu plus tard Milorad Popović Šapčanin a présenté dans ses nouvelles quelques figures typiques des premiers bureaucrates de Belgrade, et son roman «Le Rêveur» est le premier roman réellement belgradois.

Ainsi Belgrade de la première moitié du XIXe siècle n'a pas trouvé de reflet dans les œuvres littéraires. Les premières générations ont posé les fondements dans la ville récemment libérée qui ont permis son évolution rapide. Elle inspirera plus tard des écrivains, mais ceux-ci ne porteront pas un très grand intérêt à ce passé.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Vuk Stefan Karadžić (1787—1864)
- Fig. 2 — Branko Radičević (1824—1853)
- Fig. 3 — Dositej Obradović (1740—1811)
- Fig. 4 — Prota Mateja Nenadović (1777—1854)
- Fig. 5 — Joakim Vujić (1772—1847)
- Fig. 6 — Jovan Sterija Popović (1806—1856)
- Fig. 7 — Milorad P. Šapčanin (1847—1895)